

Masarykova univerzita v Brně
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a knihovnictví
Kabinet informační studií a knihovnictví



VLIV KNIHTISKU NA FORMOVÁNÍ LIDSKÉ SPOLEČNOSTI

Učící se společnost a role knihovníka v ní

Autor: Hana Holoubková

UČO: 217315

Typ studia: prezenční

Ročník: 3.

Brno
2009

Úvod

Uplynulo již 560 let od doby, kdy Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg, zlatník z Mohuče, vytvořil z vinařského lisu knihtisk, složený z litých pohyblivých liter. Jeho knihtisk se stal jedním z nejvýznamnějších vynálezů všech dob, který společně s významnými vynálezy a objevy, jako jsou například střelný prach, parní stroj, žárovka či počítač a Internet zcela změnil a ovlivnil vývoj celé společnosti. „Knihtisk se stal vynálezem v pravdě převratným. Abeceda umocněná knihtiskem zvýšila moc, kterou přináší poznání, vyvolala nacionalismus a vznik novodobých národů, podnítila rozvoj průmyslu, umožnila značné rozšíření trhů, vyvolala podstatné zvýšení gramotnosti a neobyčejně podpořila růst vzdělanosti.“¹

Nebyl to však pouze knihtisk, který způsobil tak významné změny. Je pravda, že sám o sobě by nebyl schopen zapříčinit tak rozsáhlý vliv na celou společnost. Tak mohutný rozmach Guttenbergova knihtisku umožnil především vynález papíru, ideální materiál pro tisk. Jeho obrovský význam lze ukázat na příkladu Johannese Guttenberga, který „pro svých třicet tzv. „Čtyřicetidvouřádkových“ Biblí spotřeboval kůži asi z pěti tisíc telat.“² Lze si tedy představit, jak drahý by knihtisk byl a jak omezeno by bylo jeho využití. Pravděpodobně by sloužil stále především pro potřeby církevních a světských hodnostářů. Revolučním nástrojem tedy není samotný knihtisk, ale také papír. Až kombinace těchto dvou vynálezů přinesla kýžené ovoce.

„Jestliže padla fonetická abeceda na kmenového člověka jako granát, knihtisk ho zasáhl jako stomegatunová vodíková bomba.“³ Guttenbergův knihtisk znamenal jednoznačně informační revoluci, informační explozi, která ovlivnila společenský vývoj na všech frontách. Tato revoluce je považována za začátek nového věku. Najednou se objevila možnost, jak efektivně šířit informace do všech oblastí lidského poznání. Pole osobního zájmu se zvyšuje s narůstající možností získávání informací. Společnost se posouvá od ústní k typografické. Ovlivněn je vývoj jedince i celé společnosti. Vývoj lidstva je neodmyslitelně spjat s šířením informací.

¹ CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení*. str. 83

² ŠMAHEL, František. *Ars Artificialiter Scribendi*. In *Knihtisk a kniha : sborník prací k 500. výročí českého knihtisku..* str. 8.

³ MCLUHAN, Herbert Marschall. *Člověk, média a elektronická kultura : výběr z díla*. str. 223

Knihtisk, církev a moc

Do doby vzniku knihtisku měla církev obrovskou moc. Kláštery byly centry vzdělanosti, umění a kultury. Vzdělání bylo elitní záležitostí nejbohatších vrstev. Knihy byly produkovány především klášterními pisárnami, kde byly zdlouhavě opisovány v několika málo exemplářích. Vyhotovení jednoho exempláře zpravidla trvalo jeden rok. Vynález knihtisku se zasloužil o postupné výrazné oslabení církevní moci. Tento nástroj, z počátku církví považován za nástroj ďábla, umožnil rozšiřovat poznání mezi širší vrstvy.

Za stejnou dobu, jakou vyhotovil písař jeden opis, vznikaly stovky kopií pomocí jednoho tiskařského stroje obsluhovaného jen několika lidmi. Tiskařský stroj představoval první masovou výrobu. Produkce titulů se přestala omezovat pouze na texty náboženského charakteru, ale zaměřuje se také na díla antických klasiků, specializované odborné texty zaměřené na různé vědní oblasti (matematika, astronomie, medicína...) a beletrii. Společnost začíná znovu objevovat antické ideály.

Církev ztrácí absolutní moc nad tištěnou produkcí. Šíří se spisy, které jsou v rozporu se smýšlením církve, či jsou dokonce proticírkevní a buřičské. Církev se je snaží eliminovat prostřednictvím mohutné cenzury. Vznikají různé soupisy a nařízení týkající se zakázané literatury. Přes to, jsou tato nařízení porušována a obcházena a knihy jsou hojně distribuovány.

Knihtisk způsobil komunikační převrat. Umožňuje šíření individuálních názorů široké veřejnosti. Možnost využití tisku samozřejmě závisela na finančních možnostech zadavatele. Tisk se stal silným prostředkem reformace. Značnou měrou přispěl k šíření protestantismu a následnému postupnému rozkolu uvnitř katolické církve. Napomohl šíření humanitních a renesančních myšlenek.

K prohlubování propasti mezi lidem a církví přispívá též postoj církve odmítající opustit od používání latiny při liturgii.

Před vznikem knihtisku si knižní duplikáty, šířené pouze jako knižní opisy, mohly dovolit jen nejbohatší vrstvy. Knihtisk umožnil knihy zlevnit, zvýšit jejich produkci a tím pádem snadněji šířit. Nyní si mohou knihy kupovat i lidé méně majetní. Snižuje se postupně jejich směnná hodnota. Přestávají být výrazem bohatství. Neslouží pouze k okrase soukromých knihoven, ale začínají se opravdu „používat“. Přibývají čtenáři i z řad laické veřejnosti, především střední třídy (měšťanstvo).

Psaná kultura se tedy začíná značně šířit. Velké množství tištěných exemplářů umožňuje snáze uchovávat významná díla pro budoucí generace. Snižuje se riziko nenávratného poškození díla. Kultura přestává být elitní záležitostí.

Začali se též tisknout překlady Bible do různých národních jazyků. Obsah Bible začíná být pro lid srozumitelný. Začínají o něm uvažovat, polemizovat a pochybovat. Tento počín byl doprovázen značnou nevolí církve a dochází k dalšímu prohloubení propasti mezi ní a lidem.

Knihtisk začíná využívat ke svému prospěchu také církve. Jeho prostřednictvím tiskne náboženské texty a šíří je mezi veřejnost. Vlastnictví osobních náboženských knížek a jiných náboženských textů dává rozvinout soukromé zbožnosti. Člověk se může oddávat meditaci i doma bez přítomnosti duchovního.

Církev již není držitelem absolutní moci. Část moci se z církve přesouvá na menší centra, jako jsou například tiskárny.

Pravda, morálka a poznání přestávají být garantovány církví, ale začínají být hledány a čerpány z knih. Dochází k posílení vlivu a moci střední třídy. Měšťanstvo bohatne. Absolutní moc se přesouvá na panovníka.

Vzdělávání a gramotnost

Významným způsobem vzrůstá gramotnost, což má pozitivní dopad na míru vzdělanosti. Zvyšuje se poptávka po vzdělání a s ní počet učenců. Cena vzdělání úměrně klesá s cenou knih. Knihy přestávají být vysoce ceněnou komoditou, stejně tak, jak učenci přestávají být vysoce váženými a ceněnými členy společnosti. Možnost dosažení patřičného vzdělání je přístupnější.

Mění se způsob výuky. Již není třeba se vše učit nazpaměť. Mění se role učitele. Učitel již není jediným zdrojem informací pro studenty. Studenti mají přístup k mnoha informacím mimo prostory školy. Mohou se sami vzdělávat. Je třeba jim nejen sdělovat poznatky, ale také je vést.

Vývoj jazyka a vznik nacionalismu

Tisk se podílel značně na utváření jazyka. Důraz přestává být kladen pouze na rétoriku, ale také na psané slovo. „Počínaje 16. stoletím se text stále více stával přehlednějším pro oko a

jednotlivá slova nabývala ustálenějších tvarů. Teprve knihtisk si vynutil i podnítil vytvoření písemného jazyka ve vlastním slova smyslu.⁴ Vznikají příručky upravující a sjednocující jazyková pravidla.

Vzhledem k rozšiřujícímu se čtenářskému okruhu, který nemá klasické vzdělání, začíná docházet k úpadku latiny, která je nahrazována stále častěji národními jazyky.⁵ Vyvíjí se jazyk a kultura jednotlivých národů. Národní jazyky získávají na významu. Postupem času se některé národní jazyky dostávají do pozice oficiálních státních jazyků a nabývají na důležitosti. Latina přestává být oficiálním celoevropským jazykem. Dochází k vzájemnému oddalování jednotlivých států na základě jazykové různosti, které byly dříve spojovány společným jazykem – latinou. Používání rozdílných jazyků má vliv např. na mezinárodní obchod.

Knihtisk pokládá základy nacionalismu. „Jedinec nově homogenizovaný tiskem viděl národ jako intenzivní a lákavý obraz skupinového osudu a postavení.“⁶ Národní jazyk napomáhá identifikaci s nějakou skupinou na základě společného jazyka. Objevuje se pocit příslušnosti k určitému národu. Postavení jednotlivých států se upevňuje. Dochází ke všeobecnému rozvoji.

Vznik autorských práv

„Tisk také vytvořil zcela nový pocit, že slova jsou soukromým vlastnictvím.“⁷ Dokud se slova a myšlenky nedala uchopit, nikoho nenapadlo si je zcela přivlastňovat. S možností tisku přichází mimo jiné problém plagiátorství a začíná být uznáváno právo na osobní duchovní vlastnictví.

Vliv knihtisku na myšlení jednotlivce

Knihtisk významně ovlivnil myšlení a vnímání jednotlivců. Vydávání nejrůznějších novin, letáků, plakátů a pamfletů s novými zprávami a výzvami vyvolává zájem o širší okolí. „Až po vynálezu knihtisku a po četných zkušenostech s mapami, které knihtisk umožnil, začali lidé přemýšlet o kosmu, vesmíru či světě primárně jako o něčem, co se jim rozprostírá před očima,

⁴ MCLUHAN, Herbert Marschall Člověk, média a elektronická kultura : výbor z díla. str. 13

⁵ Tamtéž str. 12.

⁶ Tamtéž str. 224

⁷ Tamtéž str. 149

(...)“⁸ Lidé se zajímají o věci, které se jich týkají nepřímo, v širších souvislostech. Již není důležité pouze to, co se děje na jejich „vlastním dvorku“.

Člověk přestává být zcela ovládán církví. Začíná vnímat život jako něco víc, než přípravu na posmrtný život. Uvědomuje si důležitost a cenu života pozemského, objevuje jeho krásy a možnosti. Začíná být brán větší zřetel na aktuální lidské pozemské záležitosti než na duchovní.

Jedinec se přestává cítit pouze součástí společnosti. Snaží se vyvázat z kmenové příslušnosti, ze společných tradic a stává se individuem. Život jednotlivce nabírá na významu nejen jako člen společnosti, ale je uznáván jako jedinec. Nespokojuje se s náboženským vysvětlením stvoření a smyslu života, ale začíná o něm přemýšlet a rozumově řeší smysl své existence. V uvažování lidí je víra nahrazena rozumem. Člověk se zabývá sebou samým, svým nitrem. Začíná si uvědomovat, že není pouze hříčkou osudu, ale sám může ovlivňovat svoji budoucnost. Je lidskou bytostí s právem na osobní štěstí. Je brán zřetel nejen na vyšší hodnoty, ale také na vlastní požitky.

Zvyšuje se důraz na lidské soukromí. Předčítání knih bylo dříve pojeno se širokým obecnstvem. Bylo téměř výlučně veřejným aktem. Nyní se čtení stává aktem soukromým. Přestává se číst na hlas. Čtení se oprostuje od zvukového vjemu a odehrává se pouze v lidské mysli. Kniha se stává nejen prostředkem vzdělávacím, ale slouží též pro soukromé pobavení a obveselení.

Oslabení smyslů

Knihtisk neměl na člověka pouze pozitivní dopady. Vlivem knihtisku dochází také k jisté deformaci a degradaci lidského myšlení. „Tyto knihy totiž ničí paměť a oslabují mysl, protože ji ve značné míře zbavují činnosti.(...) A také snižují význam moudrých mužů a žen, neboť větší význam získávají stručné přehledy.“⁹ Kniha jako médium vytvořila externí paměť lidstva. Není nutné si vše pamatovat, stačí vědět, kde to můžeme najít. Mysl tedy není tak namáhána jako dříve a je oslabována.

Není decimována pouze mysl člověka, ale také jeho sluch. Sluchové vjemy jsou vystřídány zrakovými. Člověk na úkor jednoho smyslu přichází o druhý.

⁸ ONG, Walter J. *Technologizace slova*. str. 87.

⁹ MCLUHAN, Herbert Marschall *Člověk, média a elektronická kultura : výbor z díla*. str. 95

Obchod

Knihtisk významným způsobem ovlivňuje obchod. Zámořské cesty se stávají snazšími. Tisknou se mapy, zprávy o trzích, přehledy cen komodit, obchodní kalendáře. Zahraniční cesty se již neuskutečňují naslepo, jedná se více na jistotu. Vzdělání a znalost zahraničních trhů. Znalost cest umožňuje bezpečnější cestování. Jsou objeveny nové země a kontinenty. Dochází k růstu ekonomiky a rozvoji měst.

Vznikají nová obchodní odvětví. Začíná se intenzivně obchodovat s poznáním. Obchod s nejrůznějšími tiskovinami se stává velmi lukrativním. Zvyšuje se počet tiskáren, nakladatelů a vydavatelů.

Dochází k průmyslové revoluci.

Věda

Vzdělání a zvyšující se informovanost společnosti má přímý vliv na rozvoj humanitních i přírodních věd. Do této doby bylo jen těžko možné sdílet vědění mezi učenými. Ale s vynálezem knihtisku vznikla jednoduchá možnost, jak zaznamenat docílené lidské poznání. Knihy umožňují snadno sdílet poznatky mezi jednotlivými obory, nejen v rámci jednoho města, ale také na velké vzdálenosti. Lze vycházet ze shromážděného a neustále se rozšiřujícího tištěného poznání a navazovat na něj. Není třeba řešit stejný problém stále znovu.

Informace je možné úspěšně verifikovat na základě výzkumu druhých. Zaznamenané poznání je též možné zpochybnit. Vytváří se možnost srovnání faktů uvedených v jednotlivých publikacích. Věda získává zcela nový rozměr. Rodí se nové objevy a myšlenky. S možností zaznamenání dosaženého poznání se zvyšuje efektivita vědy. Je možné sdílet a podrobovat kritice výsledky bádání celou vědeckou komunitou. Kvalita a relevance výzkumu vzrůstá na základě možnosti získání zpětné vazby.

Univerzalismus podléhá kritice. Dochází ke značnému zrychlení, fragmentaci a specializaci vědy. Z filosofie se oddělují speciální vědy. Filosofie se stává vědou velmi obecnou.

Rozvíjí se především matematika, fyzika, astronomie a biologie. Rozvoj přírodních věd umožňuje změna pohledu na zkoumané objekty. Přestáváme se ptát po jejich podstatě, ale

jsou zkoumány jako měřitelné veličiny. Osobní zkušenost se stává nejvyšším měřítkem pravdy. Pravda je poznávána rozumově, ne na základě víry.

V 17. století začíná být převládajícím postojem racionalismus. Lidé požadují vysvětlení všech možných jevů na základě vědy. Víra je v tomto případě zcela odsunuta do pozadí.

Závěr

Knihtisk se dotknul každé části lidského života. Významně ovlivnil celou společnost. Dnes, v elektronické době, si jeho význam ani neuvědomujeme. Počítač a Internet posunuli vývoj mnohem dál. Tisk dnes bereme jako samozřejmost. Jak by ale vypadala společnost bez tohoto vynálezu? Došlo by k nějakému významnému posunu na základě nějakého jiného vynálezu? Byla by ještě dnes většina populace negramotná? Kam by postoupila věda? Vývoj společnosti a vědy je pevně spjat s šířením informací. Její rozvoj by byl pravděpodobně velmi pomalý.

Vzdělanost by nepochybně zůstala privilegiem nejvyšší vrstvy. Rozdíly mezi jedinci by se výrazně prohloubily. Pravděpodobně by žádná střední vrstva neexistovala. Lidstvo by možná prošlo mnoha epidemiemi a hladomory. Bylo by postiženo válkami. Ač to na první pohled možná není zjevné, i na tento stav má vliv zvýšení gramotnosti a vzdělanosti zapříčiněné vynálezem knihtisku.

Použitá literatura:

ČERNOUŠEK, Michal. Gutenbergova bible. *Reflex* [online]. 2002, č. 41 [cit. 2009-04-30]. Dostupný z WWW: <<http://www.reflex.cz/Clanek10747.html>>. ISSN 0862-6634.

CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení*. 2. přeprac. vyd. Praha : Karolinum, 2005. 233 s. ISBN 802461037X.

MCLUHAN, Herbert Marshall. *Člověk, média a elektronická kultura : výběr z díla*. 1. vyd. Brno : Jota, 2000. 415 s. ISBN 8072171283

ONG, Walter. *Technologizace slova : mluvená a psaná řeč*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2006. 236 s. Limes. ISBN 8024611244.

ŠMAHEL, František. Ars Artificialiter Scribendi. In ADAMOVIČ, Olga. *Knihtisk a kniha : sborník prací k 500. výročí českého knihtisku*. 1. vyd. Praha : Academia, 1970. s. 7-14

Humanismus [online]. 2007 , 27. 3. 2009 [cit. 2009-04-30]. Dostupný z WWW: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Humanismus>>.

HANÁK, Stanislav. *Renesanční filozofie* [online]. 2009 [cit. 2009-04-30]. Dostupný z WWW: <http://stanislav.hanak.sweb.cz/filozofie10_renesance.pdf>.